

ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Павло МИХЕД
(Ніжин)

“...Прадедовская душа шалит в тебе...” (про літературознавчий аспект вивчення генеалогії роду Миколи Гоголя)

Родовід будь-якої сім'ї завжди таїть щось важливе і водночас загадкове, зовні зримає і навіть на перший погляд зрозуміле, але найменша спроба вилучити якийсь значний сенс виявляє, що предмет, якому властива своєрідна і виразна наочність, несе інформацію, що заледве піддається тлумаченню. Спосіб її втілення в житті-творчості й природа “наочності” залишаються мало збагненими. Це особливо яскраво помітно в художніх текстах, що є своєрідною матеріалізацією біологофізіологічної конституції митця. Та й літературознавчі технології аналізу цієї сфери дотепер носять швидше донауковий характер. Вони є емпіричним оглядом фактів у пошуках початків систематизації та класифікації, в якому переважає суб'єктивно-асоціативний образ думки. І розгледіти “смислове мерехтіння” (Ю. Лотман) – справа незвичайно складна, якщо взагалі можлива. Вона знаходиться, мабуть, у зоні “передонтологічного розуміння” (Хайдеггер).

Звернення до родоводу письменника має різну мету. Не можна применшувати значущість інформації, яку вона містить, оскільки вона здатна скоригувати напрям аналізу творчої спадщини. У цьому переконують антропологічні методики. З погляду сучасної герменевтики, історія родоводу може бути джерелом своєрідного інтертексту, породженого зверненням автора до вчинків і долі предків. Останні часто служать прообразом мотивів і ситуацій художніх творів. І Гоголь у цьому не виняток. Те, що називається життєвим досвідом, формується, насамперед, на основі відомостей про світ близьких людей.

Вивчення родоводу письменника літературознавцем має свою специфіку і помітно відрізняється метою від вивчення того ж предмету істориком, культурологом або біологом. Особа письменника, його конституціональна природа знаходить свій вираз у художніх текстах, а не тільки в кодї поведі-

нки або різноманітних реакціях на світ і людей. Якраз цей втаєний і “німий” зв’язок постає чи не найважливішим у вивченні родоводу письменника.

Микола Гоголь у цьому сенсі є безумовним феноменом. Ю. Манн, автор одного з найбільш фундаментальних його біографічних досліджень, зазначає: «Про Гоголя не скажеш як про відомого персонажа, що “походження” його “темне і скромне”; але все ж немало в його родоводі неясного, заплутаного, а то і просто фантастичного» [1].

Слова “таємниця” і “загадка” не випадково незмірно частіше уживаються тими, хто пише про Гоголя, порівняно з іншими російськими класиками. Як і слово “ключ” (що увійшло до гоголезнавства, здається, з легкої руки самого Гоголя і маркує пошуки глибинної єдності особистості й творчості), яке позначило пошук розгадки прихованого від зовнішнього погляду. З точки зору логіки, тут існує причинно-наслідковий зв’язок, і він визначає напрями пошуку. Можливо, найнаочніше цей вектор виявляється у працях психологічної школи, що апробувала свою методологію в гоголезнавчих працях Д. Овсянико-Куликовського. Психофізіологічна естетика, поза сумнівом, перебільшувала біологічний чинник. Це було в дусі часу. Згідно думки Д. Овсянико-Куликовського, наявність “двох природ” у Гоголя стала наслідком драматичної боротьби двох начал: біологічного й ідеологічного, “геніальності” і “розуму”: “Ця внутрішня – психологічна – суперечність між указаними особливостями його розуму та його геніальністю були причиною того розумового розладу із самим собою, який складав одну з помітних сторін складної душевної драми і загальної неврівноваженості цієї великої людини» [2].

Одним із відгалужень цього напрямку в літературознавстві є біографічний метод, хоча теоретики літератури розглядають його як компонент “зовнішнього підходу до вивчення літератури” [3]. Інформація про родовід, що відчутно впливає на поведінковий код і художні рефлексії письменника, безумовно, актуальна для літературознавця. Разом із тим, необхідно враховувати, що художній твір постає плодом непрямого “самовираження”, так, до того ж, і такий спосіб самовираження має різний ступінь правдивості в реально-побутовому вимірі, а не художньому сенсі. Чим є, наприклад, “Авторська сповідь” Гоголя? Можна бачити в ній прагнення дати реальне уявлення про творчий розвиток письменника, тобто прийняти її як реальну сповідь. Багато хто схильний так думати. Але чи не є ця сповідь художнім текстом, співвіднесеним із “Прощальною повістю”, про яку Гоголь згадує в «Заповіті», що відкриває “Вибрані місця з листування з друзями”? Гадаю, що підстави і для такого твердження є. При цьому важливо підкреслити, що сам принцип самовираження може бути використаний “не за призначенням”, як і в цьому випадку, а лише як варіативна форма стилізації або імітації для досягнення художньої мети, а не для того, щоб подати реальну інформацію.

Родовід або інформація генеалогічного дерева, таким чином, служить одним із джерел біографічного методу – допоміжним джерелом або компонентом “зовнішнього підходу” при тлумаченні художнього тексту. Досить подивитися на шекспіріану, яка, з одного боку, збіднена методиками корелятивних рефлексій зіставлення відомостей з життя письменника, його предків і фактів його літературних творів, але з іншої – наповнена неймовірною кількістю версій про авторство, які часом мало що пояснюють у художньому світі поета і драматурга, перетворившись уже на самостійну галузь досліджень.

Знайомство з біографією дає додаткові відомості для роздумів над художнім світом. Тим паче, що особистісне начало має тенденцію до збільшення питомої ваги у процесі історичного розвитку. Говорячи про російську літературу початку XVII ст., Д.С. Лихачов так позначив цей найважливіший чинник літературного процесу: “Сама література, як ціле, починає створюватися під дією цього особистісного начала. У літературу входить авторське начало, особиста точка зору автора” [4]. Вся історія світової літератури – це історія виявлення індивідуальності творця, його свідомого й несвідомого. Художня практика XX ст. – яскравий тому доказ.

Дослідження літературного твору може здійснюватися двома напрямками: від автора до твору і від твору до автора. Що об’ємніше й повніше матеріал про автора літературного твору, то виразніше проступає тенденція до автономізації цього знання. Воно стає самостійним об’єктом уваги. І хоча містить інформацію, здатну пролити світло на цілісний огляд творчості письменника, але стосовно окремого твору, як конкретної індивідуалізації художнього вислову, його дієвість помітно знижується, а кореляція із сенсом і змістом літературного твору утримує також зворотний зв’язок. Ідеально бачиться біографія, яка знаходить зриму втілення в літературному творі. Але це відноситься швидше до області інтелектуального експерименту та гри уяви або ж характерне для творів окремого жанру – художньої автобіографії. Зовні його реальність набагато складніша і виявляє неповноту кореляції з фактами життя письменника.

Інший шлях – від твору до автора, до конституювання творця на основі тексту як продукту, що синтезує свідоме та несвідоме. Індивідуальний стиль – єдина форма матеріалізації авторського “я”. Величезний досвід подібної практики дослідження містить роботи, в яких зроблені спроби встановити авторство різних текстів. Породжуваний у процесі подібної реставрації автор представляє образ, іманентний своєму твору. Цей “ідеальний автор” далекий від реальної особи з усім властивим їй комплексом людських рис і особливостей. Тотожність між ними встановити майже неможливо. Вони існують автономно, але, зрозуміло, мають численні точки перетину. Творчість Гоголя і його особа наочно ілюструють цю тезу. Вже сучасники, що спілкувалися з ним, дивувалися тій прірві, яка пролягала між іскрометними розповідями письменника та їх трохи похмурим і непередбачуваним у багатьох ситуаціях автором, що, до речі, ґрунтовно піклувався про свій образ. Йдеться в даному випадку тільки про один із векторів спостереження.

У творчій спадщині Гоголя є твори, спеціально орієнтовані на формування у читача образу автора. Це, насамперед, “Вибрані місця з листування з друзями”, в яких задекларовані основні установки автора під час роботи над цим твором, окреслена життєва ситуація, що виникла як передумова і, одночасно, мотив появи “Листування...”. Але коли виявилось, що критики і читачі не повірили автору, Гоголь написав “Авторську сповідь”, покликану, в першу чергу, укрупнити образ творця. За задумом Гоголя, сповідь про власне життя здатна водночас також підвищити авторитетність письменницького слова. Як наслідок – вплинути на рецепцію “Листування”

Що до окремих творів письменника, то, не дивлячись на численні вислови автора з питань мистецтва і ясні коментарі до власних творів, відновити або конституювати його творчу індивідуальність, а тим більше людську особистість – справа безнадійна. Всі

спроби послідовників Фрейда (Гоголь – фігура вельми популярна в їх середовищі) пояснити певний його твір, викликають ще більшу кількість питань, на які немає відповідей.

“Герои мои потому близки душе, что из души; все мои последние сочинения – история моей собственной души” [VIII, 292]. Але історія душі має і свої витoki, та й розвивалася вона не в ізоляції від зовнішнього світу. Швидше за все, душа і світ навколо були сполученими посудинами. На “одну хвилину” ж вони були настроєні лише з батьками і близькими родичами. Тільки у тому, що було засвоєне від світу і хто був посередником в його осмисленні, а що викликало опір або, навіть, відторгнення, – іншими словами: яким був процес формування рецептивного механізму письменника, його душевна робота – така ж загадка, як і сам геній Гоголя.

Ніхто не буде, мабуть, сперечатися з тим, що генеалогія роду здатна все-таки коригувати загальний образ письменника, який відчутно впливає на рецепцію творчості в цілому. Якщо звернутися до дослідницької практики гоголезнавців, то виявиться, що це питання неодноразово було предметом уваги.

А. Бєлий виводив, наприклад, родовід Гоголя від “поповичів”, що, тим самим, “пояснювало” фінал творчої біографії письменника. “Гоголі, – писав А. Бєлий, – вийшовши з нижчих станів, були, так би мовити, “міщанами у дворянстві” (не за побутом, а за походженням) серед поміщицької знаті, у колі дячків відчувалася невимушеність” [5].

На зламі 1920–1930-х років із розповсюдженням соціологічного методу в літературознавстві, де він бачився новим словом, В. Переверзєв, починаючи книгу про Гоголя, заявляв: “Мої попередники доклали більше всього зусиль на визначення індивідуальної фізіономії Гоголя, я ж докладу всі зусилля на визначення індивідуальної фізіономії його творинь” [6]. А наприкінці книги, намагаючись пояснити власне твердження про “двостихійність” душі Гоголя, вимушений був визнати: “Чому творчість Гоголя двостихійна? Тому, що душа Гоголя двостихійна. А чому душа Гоголя двостихійна – це невідомо”. Твердження ж попередньої критики, що “сполучною ланкою між різнорідними струменями гоголівської творчості вважається особа самого Гоголя, його індивідуальна психіка, хвора, подвійна, суперечлива” [7], В. Переверзєв відкинув.

Не позбавлене цікавості зауваження українського поета і критика, дослідника творчості Гоголя Є. Маланюка про те, що проблема стилю є проблемою біографії [8]. Ця теза, поза сумнівом, була пов’язана з російською гуманітарною думкою 1920-х років, що віддала данину цій проблемі. Цілий ряд перспективних ідей свого часу висловив Г. Шпет. Серед них і про залежність біографії та поезії: “Об’єктивна структура слова – як атмосферою земля – огортається суб’єктивно-персональним, біографічним, авторським диханням. Це розчленовування словесної структури знаходиться у винятковому положенні, і строго кажучи, його повинно бути винесено в особливий відділ наукового видання” [9].

Слово автора і його людський профіль перебувають у стані тісного зв’язку і залежності: “За кожним словом автора ми починаємо тепер чути його голос, здогадуватися про його думки, передчувати його поведінку. Слова зберігають своє значення, але нас цікавить деякий ніби особливий інтимний сенс, що має свої інтимні форми. Значення слова супроводжується як би співзначенням. Насправді це quasi-значення, *parergon* по відношенню до *ergon* слова, але на цьому-то *parergon* і зосереджується увага” [10].

Завершує свої дослідження філософ афористичним імперативом: “В цілому, особистість автора виступає як аналог слова. Особистість є слово, і вимагає свого розуміння” [11].

Ідеї Г. Шпета знайшли розвиток у наукових працях його учня Г.О. Винокура, зокрема, роботі “Біографія і культура”, де розвиваються і конкретизуються думки попередника: “Інтонція і тембр голосу, акцент і порядок слів, синтаксична конструкція і лексична своєрідність, тематичні уподобання і характерні прийоми сюжетотворення, весь назагал стилістичний уклад мови, тобто все те, що відрізняє в ній саме *цього* (виділення наше – *авт.*) мовця серед інших, – це і є суть ті факти, в яких ми вбачаємо сліди індивідуальної життєвої манери і які дозволяють нам дивитися на слово не тільки як на знак ідеї, але і ще як на вчинок в історії особистого життя. Сам зміст слова тепер тільки ознака, що вказує на особу того, хто говорить” [12]. І як висновок наводить думку: “Ось усе, що ми можемо тут стверджувати: *стилістичні форми поезії суть одночасно стилістичні форми особистого життя* (виділення наше – *авт.*)” [13]. Ідея, що була популярна в 20–30–ті роки ХХ ст., пізніше одержала обґрунтування в працях французького критика А. Морьє, що запропонував дослідження літературних стилів на основі психології особистості та що побудував свою типологію на основі психологічного типу характеру. Він виділяв 8 типів характерів за їхніми властивостями: слабкий, несильний, сильний, урівноважений, позитивний, змішаний, витончений, збитковий. В останню групу, наприклад, потрапляють Стендаль, Жорж Санд і Бальзак [14].

Інтерес до особистості Гоголя властивий гоголезнавцям різних поколінь, що визначається, не в останню чергу, оригінальністю його стилю, а не тільки тому, що він робив себе головним персонажем своїх творів, як, наприклад, “Вибраних місць з листування з друзями” або “Авторської сповіді”, але й бажанням крізь оригінальність стилю досягнути індивідуальність письменника. Вже мемуарні свідчення його товаришів по навчанню у Ніжинській гімназії вищих наук сповнені описів загадковості “таємничого Карли”, його дивацтв і витівок, що ставили в безвихідь і досвідчених педагогів. А трагедія останніх років його життя зробила інтерес до особи письменника чимось ледве не головнішим і важливішим за його творчість. Це чудово розуміли сучасники. І. Аксаков писав: “Все життя, весь художній подвиг, всі щирі страждання Гоголя, нарешті спалювання самим художником своєї праці, над якою він так довго, так болісно працював, ця страшна, урочиста ніч спалювання і слідом за цим смерть – все це разом має характер такої події, представляє таку велику, грізну поему, сенс якої ще довго залишиться нерозгаданим” [15]. Невипадково в перші роки після відходу Гоголя з життя саме його особистість була предметом гострих розмов і дискусій, а перша спроба біографії П. Куліша викликала багато суперечок. Остання була за формою логічним і доречно вгаданим жанром, що у певному сенсі “продовжив” “Вибрані місця...”, бо основною формою наративної деталізації біографії стали листи Гоголя. Лист був найбільш адекватним і прямим “носієм інформації” про особистість письменника. Те саме можна сказати і про книгу С.Т. Аксакова “Історія мого знайомства з Гоголем”. Акцент явно був перенесений із творчості письменника на пояснення його особистості, й інтерес цей зберігся до сьогодні. У пошуках правдивого знання виникає постійна спокуса відповісти на ці питання, досягнувши постать Гоголя.

Зрозуміло, що генеалогія не здатна дати відповіді на всі питання гоголівської біографії, але за всього бажання не можна не визнати високий аристократизм духовного подвигу Гоголя, що узятий ним на свої плечі. Усвідомимо жертвність письменника, який знехтував теплом сімейного затишку і все життя бурлакував чужими домівками,

проживав у добровільному вигнанні далеко від рідних місць, зазнавав майже впродовж усього життя матеріальну скруту, ділячись при цьому з ближніми і незнатними грошима, які несподівано з'являлися, відверте презирство до благ життя – чи не тут високе самозречення його предків, що прославилися і на полях битв, і на службі вітчизні. Охоче вдаючись до театральності поведінки у багатьох життєвих ситуаціях, про що любили розповідати його однокашники ще за навчання в Ніжині, Гоголь у головному був чесний і відповідальний перед Богом і людьми. А якщо дослідники і помічали іноді його фантазії або лукавство, то це було, як правило, лукавство художника в літературних текстах і в тексті життєвої поведінки, своєрідний вияв надмірної схильності до артистичної гри.

Якщо використовувати класифікацію представника “всерозумілої (=всепонимаючої) психології” Едуарда Шпрангера, який виділив 6 основних типів людей (залежно від їх ціннісної орієнтації), то Гоголь і його предки належали до групи “естетичних” і “релігійних” людей, що і визначало, здебільшого, їх життєву долю. Характеризуючи перший тип, Е. Шпрангер відзначав:

Естетична людина володіє власним органом світобачення: особливою здатністю передбачення або проникаючою інтуїцією. Що стосується економічних цінностей, то принцип корисності й естетичний погляд протистоять один одному.

Естетична людина, так само як і теоретична, безпорадна перед економічними умовами життя. Тільки в тому випадку, коли душа виступає як формуюча сила, що дає колір, форму, ритм, ми маємо тип естетичної людини. Суть її найкоротше можна сформулювати як прагнення до оформленого виразу своїх вражень [16].

Серед якостей другого типу Е. Шпрангер виділяє наступні: “Релігійна людина – це та, чия духовна структура постійно й уся цілком спрямована на досягнення вищого переживання цінностей”. З погляду вченого, є 3 форми релігійного, що розрізняються залежно від того, в якому відношенні знаходяться цінності до сенсу життя: позитивному, негативному чи змішаному: “Якщо всі життєві цінності переживаються, якщо перебувають у позитивному відношенні до вищого сенсу життя, ми маємо тип іманентного містика; якщо ж вони ставляться в негативне відношення, то виникає тип трансцендентного містика. Якщо ж вони оцінюються частково позитивно, частково негативно, то виникає дуалістична релігійна натура” [17]. Серед типів людей названі ще соціальний, економічний, політичний і теоретичний.

Цікавий збіг: А. Іванов, автор відомого полотна “Явлення Месії”, що зобразив на ньому Гоголя в образі “найближчого до Христа”, назвав якимось письменника в дружньому з ним листуванні “теоретичною людиною”: “В очах художника і особливо в моїх, ви здається прекрасною теоретичною людиною” [18]. Наведемо розлогу цитату з Е. Шпрангера, яка не позбавлена інтересу стосовно Гоголя: “Теоретична людина, в чистому вигляді, знає лише одну пристрасть: пристрасть до проблеми, до питання, яке веде до пояснення, встановлення зв'язків, теоретизування. Вона виснажує себе як психологічна істота заради породження чисто ідеального світу закономірних зв'язків. Вона живе у світі без часу, її погляд проникає в далеке майбутнє, іноді охоплює цілі епохи; занурюючись у них, вона зв'язує те, що пройшло, і майбутнє у закономірний порядок, що створюється її духом. Її “Я” причетне до вічності, що світиться в нешвидко минаючій цінності її істин. У практичну її поведінку вона також вносить систему,

яка відсутня в істот, що живуть моментом, керовані інстинктами” [19]. Цей вислів містить багато асоціацій з фактами і подіями з життя Гоголя.

На початку 1960–х років у американському літературознавстві був популярний психографічний метод, що впровадив Едвард Вагенкнехт. Головне завдання він бачив у представленні особистості письменника в усьому її багатообразному виявленні. В об’єкті уваги вченого, що досліджує особистість письменника, – події життя, середовище розвитку, спосіб життя, соціальний аспект і, нарешті, стиль життя, що розуміється як свідома установка на певний код поведінки. Амплітуда інтересу величезна – від меню улюблених страв до відомостей про інтимний бік життя [20]. Метод цей на певний час привернув увагу дослідників літератури, але потім відійшов у тінь. Причина тому в неможливості добути пошукуване: пояснити складні питання творчості. Вже “нова критика” відкинула біографічну інтерпретацію генези літературного твору, хоч і визнавала роль підсвідомого у творчому процесі, тим самим не відхрещуючись абсолютно від генетичного аналізу і його можливостей, а значить – і від категорії “автора”. Можливо і в цьому сенсі Р. Барт, який проголосив смерть Автора, стверджував, що “нова критика” “часто лише зміцнювала” владу Автора [21]. Смерть його була проголошена наступним поколінням дослідників, що відстоювали суверенне право мови у словесній творчості, що привело до відмови аналізувати генетику тексту. Проте, вже “новий історизм” не тільки реабілітував, але й актуалізував біографію, визнавши факт пізнавальних можливостей художніх текстів, що спричиняє за собою і увага до їх творців. Практика “нового історизму” освоює також традицію біографічного жанру, який, хоч і належить екстратекстуальній сфері, але містить матеріал для реконтекстуалізації, можливої, мабуть, тільки за умови синтезу міждисциплінарних підходів до рішення цього питання.

Важлива грань аналізованої проблеми – вислови самого Гоголя про значення роду. До них – особливий інтерес. Їх не так багато, але вони достатньо красномовні. У повісті “Пропала грамота” Гоголь пише: “Э, старина, старина! Что за радость, что за разгулье падет на сердце, когда услышишь про то, что давно-давно, и года ему и месяца нет, деялось на свете! А как впутается какой-нибудь родич, дед или прадед, – ну тогда и рукой махни: чтоб не поперхнулось за акафистом великомученице Варваре, если не чудится, что вот-вот сам все это делаешь, как будто залез в прадедовскую душу, или прадедовская душа шалит в тебе...” Минуле не зникає – воно живе в нащадках, – такий висновок автора.

Можна сперечатися, чи існував насправді Євстафій (Остап) Гоголь чи ні, але Гоголь назвав свого героя цим ім’ям і “узаконив” його у власному родоводі, зробивши, відтак, своїм предком. Гоголь сам, як відомо, з’являється в кінці “Тараса Бульби”. І це не єдиний приклад. Пригадаймо “Невський проспект” або “На віллі”, де автор з’являється то під маскою апостола Петра, то в образі самого Господа. Гоголь без міфолого-містичного компоненту вже не Гоголь. А в тому світі всі живуть і взаємодіють, впливаючи на сьогодення і майбутнє. Не випадково й сімейна традиція зберігає стільки загадкового, авантюрного, містичного (як, наприклад, одруження батьків або містичні факти народження Нікоши Гоголя). “Німий” родовий зв’язок живий. Він – частина Великого Цілого.

Навіть якщо “патент на благородство” був куплений предками Гоголя – як стверджує частина дослідників, то декілька поколінь роду підтвердили благородство роду своїм життям. І, перш за все, це стосується самого письменника, що своєрідно увінчав дві лінії роду, в якому переважаюче місце належить священнослужителям і людям художньо обдарованим. Дем’ян, який учився в Київській Духовній Академії, був рукопокладений у сан і отримав парафію с. Кононівка, що переходила потім батьківською лінією аж до початку ХХ ст. (останнім відомим із них був о. Володимир – троюрідний брат Миколи Васильовича). І хоча вже дід письменника, говорячи про минуле роду, не проти був умовчати про цю спорідненість і “умисне приховав священницький чин свого діда Івана” (О. Лазаревський), прихильність роду до служіння церкви, безумовно, була однією з головних сімейних традицій.

Друга лінія родової прихильності пов’язана з артистичним обдаруванням, яке виявляється у представників роду Гоголя. Це і автор інтермедій середини ХVIII ст. Василь Танський, який і був, мабуть, тим “славним Танським, природним поетом в смаку майдану, в смаку Плавтовом” [22]. Хоча питання про те, чи належав він до тих Танських, які увійшли до споріднених гілок дерева Гоголів, залишається відкритим.

Серед предків – Іван Косяровський [23], поет, автор цілого ряду поем, що публікувалися в різних російських журналах і альманахах другої половини 20–х – початку 30–х років ХІХ ст. Він був двоюрідним братом Марії Іванівни (матері Миколи Гоголя), чії листи також свідчать про талант оповідача.

Бабуся Гоголя, Тетяна Семенівна Лизогуб (по матері – Танська), “прекрасно малювала” (О.В. Гоголь-Головня), “володіла чудовою здібністю до живопису і малювала невеликі картини з сільської природи і життя. В Яновщині довгий час зберігалися дві картини, написані Тетяною Семенівною: фрукти і розрізана диня” (В. Чаговець).

Художній талант від неї успадкував син – Василь Опанасович Гоголь. Він “володів даром розповідати уважно, про що б йому не надумалося, і приправляв свої розповіді” (П. Куліш), маючи “оригінальний розум і рідкісний дар слова” (П. Куліш). Він був автором оригінальних п’єс і ввійшов до історії української літератури як один із попередників І. Котляревського – зачинателя нового етапу її розвитку [24]. Збереглася п’єса В.О. Гоголя “Простак, або Хитрість жінки, перехитрена солдатом”, написана на початку 20–х років ХІХ ст. [25]. Сучасники бачили його в головних ролях, а також диригентом театру Д. Трощинського. Рукописи батька Гоголь привозив до Ніжина, а потім просив матір вислати їх до Санкт-Петербургу [Х, 142]. Доля їх невідома, але епіграфи до “Майської ночі” та “Сорочинського ярмарку” свідчать, що вони були з письменником і у столиці. В ролі актриси в Кибинцях Д. Трощинського виступала й Марія Іванівна, яка мала художню фантазію і добрий смак.

Уже сучасники розуміли відмінну природу художнього мислення і самоусвідомлення письменником свого покликання вихідцями з України. С. Шевирьов писав: «За всієї особистої різноманітності письменників, народжених у цій країні, є в них у всіх щось загальне, своє, малоруське, спадок батьківщини. Всі вони, по-перше, колористи у слові, як і земляки їх живописці; всі пишуть у прозі й не беруться за російський вірш, який, можливо, не дався їх слуху; всі володіють гумором, у душі свого племені; всі уміють подружити усне мовлення з мовою витонченою; всі люблять слово природне, простодушне, що прямо ллється з пера; все відзначається особливою майстерністю у зображенні ха-

рактів; всі люблять своє мистецтво, і менш, ніж великороси відволікаються від нього принадами суспільного життя. Гоголь у цих двох останніх смислах є перший художник Росії нашого часу, якому навряд чи рівний знайдеться на сучасному Заході” [26].

І, нарешті, третя лінія роду, яку не можна не згадати. Гоголь завжди відчував свою приналежність до історії козацького роду-народу. І в долі його, в останніх драматичних вигинах її було щось від старої козацької традиції, що помітив ще М. Костомаров: чи «Мудро, що Гоголь, усвідомлюючи всю суєту дійсності, не уміючи ні в собі, ні в тому, що оточує його усвідомити і відчуті те, що задовольняло б його своєю позитивністю, дійшов до переконання в довершеній марноті земного буття і сповнився надією на майбутнє життя? Так за старих часів запорожець, посміявшись в житті своїм над чужим і своїм горем, усвідомлював швидкоплинність і незадовільність земних благ і, відсвяткувавши в Києві посеред подільського ринку прощання зі світом, закривався в Межигірському монастирі?» [27].

Сам Гоголь дещо іронічно ставився до “герольдії” і не надто переймався благородством крові, що задокументовано в його листі до матері: “Все это сущий вздор. Был бы кусок хлеба, а что в том, столбовой ли дворянин или просто дворянин, в шестую ли книгу или восьмую записан. (Если не докажется происхождение от полковника Яна Гоголя, то род будет записан в восьмую книгу). Шестая книга, конечно, почетнее, но права те же” [XIV, 106]. Згадка ж про полковника Яна Гоголя свідчить, що письменник знав легендарну історію роду, а помилка в імені – зайвий доказ того, що для нього це було не таке важливе.

Одночасно, у самій завзятості Миколи Гоголя, його вірності вибраному шляху, відвертій жертвності виявляється могутній характер козацького роду, в якому своєрідно злилися і об’єдналися все успадковане від предків лінії роду Гоголів: глибока релігійність та служіння Господові, художній геній і, нарешті, самовідданість, наполегливість і завзятість, з якими письменник йшов життєвими дорогами, стверджуючи свої ідеї й думки. Навіть ціною власного життя.

Посилання

1. *Манн Ю.В.* “Сквозь видный миру смех...” Жизнь Н.В. Гоголя 1809–1835 гг. – М., 1994. – С. 12.
2. *Овсянко-Куликовский Д.Н.* Собр. Соч. 2-е изд. – Т.1. Гоголь. – СПб., 1909. – С. 188–189.
3. *Уэллек Р., Уоррен О.* Теория литературы. – М., 1978. – С. 68.
4. *Лихачев Д.С.* Развитие русской литературы X–XVII веков. – Л., 1973. – С. 144.
5. *Бельй А.* Мастерство Гоголя. – М., 1996. – С. 40–41.
6. *Переверзев В.Ф.* Гоголь. Достоевский. Исследования. – М., 1982. – С. 45.
7. Там само. – С. 177
8. *Маланюк Є.* Чупринка і проблеми біографії // Книга спостережень. Проза. – Т. 1. – Торонто, 1962. – С. 167.
9. *Шпет Г.* Эстетические фрагменты. – III. – Петроград, 1923. – С. 74.
10. Там само. – С. 87.
11. Там само. – С. 88.
12. *Винокур Г.О.* Биография и культура. Изд. 2-е. – М., 2007. – С. 80–81.
13. Там само. – С. 82–83.
14. *Хованская З.И.* Анализ литературного произведения в современной французской филологии. – М., 1980. – С. 32.
15. *Аксаков И.* Несколько слов о Гоголе // Русская эстетика и критика 40–50-х годов XIX века. – М., 1982. – С. 285.

16. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности // Психология личности. Тексты. – М., 1982. – С. 57.
17. Там само. – С. 59.
18. Переписка Н.В. Гоголя в 2-х томах. – М., 1988. – Т. 2. – С. 485.
19. Шпрангер Э. Вказана праця. – С. 57.
20. Николукін А. Психографія – “новий метод” в літературознавстві США // Вопросы литературы. – 1963. – № 9. – С. 126–128.
21. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М., 1989. – С. 385.
22. Історія української літератури у восьми томах. – К., 1967. – Т.1. – С. 503.
23. Див.: Русские писатели (1800–1917). Биографический словарь. – М., 1994. – Т.3. – С. 107–108.
24. Див.: Петров Н.И. Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII–XVIII веков, преимущественно драматическая. – К. 1911. – С. 530–532.
25. Див.: Українська драматургія першої половини XIX століття. – К., 1958. – С. 29–69.
26. Москвитянин. – 1843. – Ч. IV. – С. 126.
27. Костомаров М.І. Твори в двох томах. – К., 1967. – Т. 2. – С. 427.

Генеалогічне дерево роду Миколи Гоголя

1. Остап Гоголь (?–1679)	13. Марія Шостак
2. Яків (Прокіп)	14. Меркурій Кирилович
3. Іван (Ян) Якович	15. Сава Кирилович
4. Федір Якович	16. Василь Опанасович (1777–1825)
5. Дем'ян Іванович Яновський	17. Марія Іванівна Косяровська (1791 або 1792–1868)
6. Петро Федорович	18. Микола Іванович (1781 або 1785–?)
7. Кирило Дем'янович	19. Марія Федорівна
8. Опанас Дем'янович Гоголь-Яновський (1739 або 1738–1798)	20. Василь Іванович (1786–1832)
9. Тетяна Семенівна Лизогуб (1760–1826)	21. Єлизавета Бачманова
10. Іван Петрович (1740(?)–?)	22. Ілля Іванович (1792–?)
11. Агафія Петрівна Мазуренко	23. Марія Іванівна (1777–?)
12. Іван Матвійович Косяровський	24. Єфросинія Іванівна (1789–?)

25. Микола Васильович Гоголь (1809–1852) 26. Іван (1810–1820) 27. Марія (1811–1844) 28. Дмитро (1812–1813) 29. Ганна (1817–1820) 30. Андрій (біля 1818–1819) 31. Ганна (1821–1893) 32. Єлизавета (1823–1866) 33. Тетяна (1824–1825) 34. Ольга (1825–1907) 35. Петро Дорошенко, гетьман (1627–1698) 36. Михайло Дорошенко, брат гетьмана (?–1628) 37. Юхим Якович Лизогуб (?–1705) 38. Любов Петрівна Дорошенко (?–1708) 39. Іван Скоропадський (1646–1722) 40. Яків Юхимович Лизогуб (1675–1742) 41. Семен Юхимович Лизогуб (1680–1734) 42. Ірина Іванівна Скоропадська (1679–1760) 43. Уляна-Анастасія Іванівна Скоропадська (1703–1733) 44. Петро Петрович Толстой (?–1728) 45. Семен Семенович Лизогуб (1708 або 1709–1781) 46. Ганна Василівна Танська 47. Матвій Косяровський 48. Олександр Петрович Толстой (1719–1792)	49. Ганна Матвіївна Косяровська 50. Андрій Прокопович Трошинський 51. Петро Олександрович Толстой (1769–1844) 52. Андрій Андрійович Трошинський (1774–1852) 53. Дмитро Прокопович Трошинський (1749 або 1754–1829) 54. Надія Хілкова, княгиня (?–1817) 55. Іван Петрович Толстой (1685–1728) 56. Олександр Петрович Толстой (1801–1873) 57. Олексій Петрович Толстой (1794 або 1798–1864 або 1854) 58. Софія Петрівна Толстая (1800–1882 або 1886) 59. Петро Михайлович Забіла (1580–1689) 60. Степан Петрович Забіла (?–1694) 61. Антін Танський 62. Василь Михайлович Танський (?–1763) 63. Ганна Степанівна Забіла 64. Михайло Степанович Забіла 65. Василь Танський (поет) 66. Євдокія Михайлівна Забіла (1716–1803) 67. Олександр Андрійович Безбородько, князь (1747–1799) 68. Ілля Андрійович Безбородько, граф (1756–1815)

Нинель АРВАТ
(Ніжин)
Федор АРВАТ
(Ніжин)

О первых украинских переводах произведений Н.В. Гоголя

Украинские переводы произведений Гоголя появились в 1860-х гг. В основном переводили повести из “Вечеров на хуторе близ Диканьки”. Хотя это цикл украинский (тематика, сюжеты, образы, языковые элементы), перевод русского текста, изобилующего художественно-изобразительными средствами и разговорными выражениями, представлял большие трудности. Задача переводчиков “Вечеров...” была проста: ознакомить украинского читателя с произведениями русской классики [3]. Д. Мордовцев в предисловии к переводу повести “Вечер накануне Ивана Купала” писал: “Но с полным переводом его (Гоголя. – *авт.*) повестей я не решился бы выступить. Для первого выпуска я нарочно выбрал один из трёх рассказов, которые сам автор признает первоначальными ученическими опытами” с тем, что если перевод исказит Гоголя, то пусть лучше исказает его в произведении более посредственном; с “Тарасом Бульбой” и “Старосветскими помещиками” я не осмелился появиться, не будучи уверен в достоинствах своего перевода” [1].